

Egyensúly és egyensúlyhiány

Gondolatok a könyvtárban

Nem tudnám pontosan lemérni, mit nyújt Valter Roman új könyve* az úgynevezett átlagolvasónak, az azonban biztos, hogy a szakmabeli számára rendkívül izgalmas és érdekes olvasmány. A professzionalizmusra való utalás itt nem azt jelenti, mintha a szerző szövegei csupán a beavatottak számára lennének érthetők. Ellenkezőleg. A szerző gondolatai is, megfogalmazásai is példásan világosak, könnyen követhetők. Két körülmény folytán a könyv mégis elsősorban a társadalomtudományok hivatásos művelőiehez szól. Először is azért, mert a kötetben foglalt írások zöme szakkörökben, tudományos értekezleteken elhangzott felszólalásokat rögzít. Másodsorban azért, mert a szerző valósággal ontja a teljes mértékben és összefüggéseikben csakis szakemberek által érthető új problémákat, szempontokat, ötleteket, és nem sokat törődik azok részletesebb — még kevésbé didaktikus — kifejtésével. A könyvben foglalt írások egy nagyon eleven, nemegyszer szívporkázóan ötletgazdag elméleti alkotóműhelybe nyújtanak betekintést. Hasonlással élve azt mondhatnám, a kutatót alkotó türelmetlensége inkább sarkallja újabb és újabb nyersgémántok kibányászására, mint a meglévők csiszolására. Nem annyira az elméleti problémák tételes megválaszolása, mint inkább azok felkutatása, megfogalmazása, munkaprogrammá kidolgozása foglalkoztatja. Ez teszi írásait korszerűvé, gondolatgazdaggá, helyenként úttörő jellegűvé.

Valter Roman eredeti alkotóegyeniség. Ha jellemeznem kellene — élete és munkái alapján — ezt a személyiséget, alapvető vonásaként — tudom, nem éppen akadémikus a kifejezés, ám annál találóbbnak érzem — karakánságát emelném ki. Politikában, közéletben, elméleti tevékenységben Valter Roman harcos alkat. Karakánsága egyaránt megmutatkozik abban, ahogy kitart elvei és eszményei mellett, ahogy szembeszáll és leszámol téveszmékkel és tévedésekkel, ahogy nem köntörfalaz, hanem nevével nevezi a dolgokat, ahogy frontálisan nekivág olyan problémáknak, amelyeket mások elkerülnek vagy legfeljebb óvatosan körülszimatolnak. Innen gondolkodásának és írásainak alapvető sajátossága: a sok évtizedes harci tapasztalatoknak és a korproblémák iránti friss fogékonyságnak, a kommunista harcos meggyőződésének és eszményeinek, valamint a széles műveltségű, a természet- és a társadalomtudományokban egyaránt jártas és illetékes, minden új iránt érzékeny elmének a sajátos ötvöződése.

A szóban forgó kötet címe konkrét és jelképes is egyben. A legidősebb ökológiai, globális, planetáris kérdéskomplexumra éppen úgy vonatkozik, mint egy lehetséges történelemfilozófiai és futurológiai alapvetésre vagy a jelenkori világ legjellemzőbb politikai folyamatainak a megközelítésére. A szerző, aki szinte kamaszos szenvedéllyel gyűjti a nagy emberek híres mondásait (ám annál kiforrottabb szellemiségre utal az, amit ily módon kiválogat és magáénak vall), egy Musset-aforizmával indítja kötetét: „A mal du siècle-nek két oka van: ami volt, már nincs, ami lesz, még nincs.“ A múlt századra vonatkozó aforizmát Valter Roman így aktualizálja mai világunkra: sok minden, ami volt és rossz volt, még nem tűnt el, és a jó, ami lesz, rendkívül nehezen, állandó harcokban születik. E körül a gondolat körül csoportosulnak a kötet három részbe foglalt írásai: *A haladás útjai* című rész a fasizmussal és az újfasizmussal, az új történelmi realitásokkal, a jelenkori kommunista és munkásmozgalom stratégiájával és taktikájával foglalkozik; *A háború és a béke* című időszzerű polemológiai (háborútudományi) és irenológiai (béketudományi) kérdéseket boncolgat; *A tudomány fejlődésének törvényszerűségei* cím alatt összefoglalt írások a szerző kedvenc területének, a tudományos-műszaki forradalomnak (TMF) az elméleti kérdéseit tárgyalják.

* Valter Roman: *Echilibru și dezzechilibru*. Editura științifică și enciclopedică. București, 1978.

Bármennyire különbözzenek is tárgyukban és jellegükben, a kötet írásait közös nevezőre hozza, egyneműsíti bizonyos vezérmotívumok érvényesítése.

Az egyik ilyen vezérmotívum a szerző éles állásfoglalása a konzervativizmus minden változatával szemben. Könyve bevezetőjében Valter Roman tétélesen is megfogalmazza: napjaink új és nagy kérdéseinek a megoldása szükségképpen megköveteli, hogy kategorikusan elvessük a konzervatív szellem bármilyenfajta megnyilvánulását, a megszokást, a passzivitást, a szellemi restséget csakúgy, mint az álcázott vagy nyílt ellenállást, nemritkán ellenséges magatartást az újjal, az új megoldások keresésével és javasolásával szemben. Néha nyíltan be nem vallott személyes ambíciókat és érdekeket a közjó védelmére való hivatkozással lepleznek, az emberektől kompromisszumok elfogadását kérik ahelyett, hogy kritikái, megújító szellemüket bátorítanák; ez az újkonzervativizmus egyik legkifinomultabb és legveszélyesebb változata (20.).

Egy másik, a kötet szinte valamennyi írását átható vezérmotívum a demokrácia következetes igénylése és igénylése. A szocializmus mindenekelőtt demokráciát, teljesen megvalósított demokráciát jelent, a szocializmusban a demokrácia cél és eszköz is egyben (118.). Ezért értékeli igen pozitívan a szerző a demokrácia, a demokratikus út választását az eurokommunizmus stratégiájában (183—185.). Ezért hangsúlyozza — a tudomány, a nagy tudományos vívmányok ambivalens jellegét fejtegetve — a demokrácia és a tudomány szövetségének a szükségességét.

Megemlítem még a történelmiség, a történelmi látásmód, a történelmi tapasztalatok vezérmotívumát. Korántsem egy nagy történelmi eseményekkel kortárs, több évtizedes tapasztalatokkal és emlékekkel gazdag harcos nosztalgikus múltbafeledkezéseről, nem a múlt vagy a történelem mitizálásáról van szó, ellenkezőleg. Amikor egyesek Caragiale-hősökre emlékeztető hangrezgetéssel ejtik a *múlt*, a *történelem* szavakat, a szerző figyelmeztet: van múlt és múlt. Múlt, amelyet elvetünk, és múlt, amelyre büszkék vagyunk.

A kommunista veterán számára ilyen jogos büszkeséggel vállalt és vallott múlt a faszizmus elleni küzdelem, azon belül is a spanyol köztársaságiak oldalán küzdő nemzetközi brigádok fegyveres harca, amelyben a Román Kommunista Párt felhívására mozgósított 615 önkéntes egyikeként vett részt. Ez az életrajzi mozzanatot annyiban függ össze a könyv tartalmával és ismertetésünkkel, amennyiben a szerző számára a spanyol polgárháború sok szempontból paradigmátikus jelenség, számos jelenkori társadalmi-politikai esemény és folyamat tudományos megértésének a kulcsává vált. Akár az újfasiszmus veszélyességére figyelmeztet, akár a chilei eseményeket elemzi, a vietnami, általában az össznépi háború jellegzetességeit kutatva csakúgy, mint az eurokommunizmus hirdette pluralizmust értékelve, a spanyol köztársaság és a spanyol polgárháború tapasztalataiból a szerző meghökentően időszerű következtetéseket és tanulságokat von le.

Valter Roman messzemenően figyelembe veszi, de nem abszolútizálja a történelmi tanulságokat, kitűnő érzékkel ragadja meg a történelem „ravaszságait”, rendhagyó eseteit is, megértésüket, tanulmányozásukat sürgetve. Így például sokat foglalkozik a hadsereg helyzetével és különösen a forradalmi átalakulásokban játszott szerepével. A történelmi tapasztalatok, elsősorban a Román Kommunista Párt, a hazai demokratikus és szocialista átalakulások tapasztalatai alapján mutatja ki, hogy a szocialista átalakulás szempontjából döntő fontosságú a hadsereg átállítása a demokratikus és szocialista erők oldalára. Ebben az összefüggésben felhívja a figyelmet olyan egyedi jelenségekre, mint a portugál példa, ahol a hadsereg a fasiszta uralom évtizedei után demokratikus átalakulások kezdeményezőjévé válik, vagy a chilei példa, ahol másfél évszázados demokratikus hagyományok ellenére a hadsereg bestiális, fasiszta rémtettekre volt képes.

A szerző mindig a jelen jobb megértése érdekében vallatja a történelmet. Igen fontosnak véli tisztázni azt, hogy a faszizmus uralomra kerülését az első világháborút követő években és évtizedekben a munkásmozgalom fellendülése vagy ellenkezőleg, visszaesése segítette-e elő. Meggyőzően bizonyítja: nem szükségszerű, hogy a kapitalizmus a faszizmus irányába fejlődjék; súlyos és nagy veszélyeket magában rejtő tévedés azt hinni, hogy a polgári demokrácia átcsapása a faszizmusba siettetné a proletárdiktatúrát. (E fejtegetések nyilvánvalóan a szélsőbaloldali terrorizmus ideológiája ellen is irányulnak.) A munkásegység megteremtésének, a kommunisták és a szocialisták együttműködésének időszerű kérdései készítetik a szerzőt e problémákör történelmi örökségének az áttekintésére. Utal arra, hogy Sztálin 1924-ben fogalmazza meg először tételét, miszerint a szociáldemokrácia objektíve a faszizmus mérsékelt szárnya. A tételt átvette a Komintern VI. kongresszusa, 1928-ban, majd egy évvel később, a Komintern Végrehajtó Bizottságának X. ülésén megjelenik az ominózus szociálfaszizmus kifejezés. Az egy központból vezetett kommunista mozgalom szektáns hibáiról szólva Valter Roman

arra is figyelmeztet, hogy a történelmi tények helyreállításának, az egyoldalúságok felszámolásának nem szabad újabb, másfajta egyoldalúságokhoz vezetnie. A kommunisták egykori hibáinak a nyílt feltárása nem hatálytalanítja azt aényt, hogy a szociáldemokrácián belül voltak és ma is vannak jobboldali irányzatok, amelyek akár a múltban, jelenleg is szembehelyezkednek a munkásegység megvalósításával.

A fasizmus és az antifaszista harc története még sok, kellően ki nem aknázott tanulságot rejt magában. Nem keveset irtak minderről, ám egyáltalán nem elegendet. Ebben az összefüggésben veszi számba a szerző a romániai fasizmus elemzésének szentelt munkákat, és állapítja meg: a romániai fasizmus története még megírásra vár. Figyelemre méltó Valter Roman kísérlete a fasizmus és újfasizmus tipológiájának a kidolgozására (64—65.). A szerző valamennyi elemzése mozgósító felhívás az újfasizmus elleni küzdelemre. Ha nem is szükségszerű a tőkésrendszer fasizmussá fejlődése, „több mint bűn, hiba” lenne nem felfigyelni az újfasizmus jelentette veszélyre, alábecsülni azt, jelentkezők akár szervezett formában, akár — a szerző átveszi a marcusei kifejezést — a fasizmus szindrómájában. Azokat, akik a demokratikus intézmények erejében bizva engedékeny magatartást tanúsítanak az újfasizmussal szemben, a szerző szintén a történelmi tapasztalatok alapján inti arra, hogy a fasiszta terror a polgári demokrácia képviselőivel sem bánt különben, mint a baloldali elemekkel, sőt az uralomra kerülő fasizmus első csapásait éppen az előbbiekre mérte.

Valter Roman új könyvében is behatóan foglalkozik a jelenkori kommunista és munkásmozgalom, a szocialista forradalom időszerű kérdéseivel. Fejtegetései egy központi gondolat köré épülnek: a marxizmus *jelenkori* elméletének a kidolgozása történelmi szükségszerűség. A társadalomtudományok, jelesen a marxizmus terén olyanszerű forradalomra van szükség, mint amelyet a kvantummechanika hozott a fizikában. A feladat nem csak és elsősorban nem az, hogy új téglákat rakjunk a meglévő elméleti építményre, hanem egy, az új valóságnak megfelelő új elmélet kidolgozása. Mint ahogy a kvantummechanika sem folytatása a klasszikus mechanikának, úgy a jelenkori marxizmus sem lehet Marx elméletének meghosszabbítása. Ahogy a klasszikus mechanika a kvantummechanikának egy esetévé vált, szükség van olyan átfogó, új elméletre, amelyhez viszonyítva az, amit hagyományosan marxizmus—leninizmusnak neveznek, csak egy változat marad majd. E hatalmas munka során kétségtelenül hibákat is elkövethetünk. De nem lehet nagyobb hibát elképzelni, mint a semmittevés, mint lemaradni a változott és szüntelenül változó valóság mögött.

A szerző nem csupán megfogalmazza a feladatot, hanem maga is derekasan nekifeszül a munkának, új szempontokat, új tételeket fogalmaz meg. Itt csupán néhányat említhetek ezek közül. A szocialista átalakulás útjaival kapcsolatban (és a chilei példára hivatkozva) figyelmeztet arra, hamis alternatívát jelentene, ha a békés út kudarcát a fegyveres út feltétlen sikerével állítanák szembe. Ugyancsak a chilei példa alapján tartja képtelenségnek azt a törekvést, hogy szocialista jellegű átalakításokat hajtsanak végre, érintetlenül hagyva a polgári legalitást. Világosan látja, mily nagy problémát jelent a demokratikus utat választó eurokommunista pártok számára a hitel, a bizalom megszerzése. Megfogalmazza azt a véleményét, hogy Nyugat-Európában, az új körülmények között reaktualizálható az a marxi tétel, miszerint a szocialista forradalom szimultán — ám minden egyes esetben sajátos módon — fog végbemenni a legfejlettebb tőkés országokban. Beszél a forradalmi mozgalmat gátló tényezőkről is, és ebben az összefüggésben nem csupán a szocialista országok és kommunista pártok közötti ellentéteket említi, hanem az olyan ellentmondásokat is, mint amilyen például az egyes szocialista országok állami érdekei és bizonyos földrajzi zónák kommunista pártjainak a politikai vonala között van. 1978 júniusában (!) elemzi a marxizmus, leninizmus, marxizmus—leninizmus kifejezéseket, és — akárcsak a kötet megelőző írásában — hosszasan idéz olyan Marx, illetve Lenin által megfogalmazott tételeknél, amelyeket elavultaknak vagy téveseknek tart.

E kérdéskörrel kapcsolatban szeretnék egy-két megjegyzést fűzni a szerző megállapításaihoz. Feltétlenül fel kell figyelni arra a körülményre, hogy egyetlen marxista (vagy magát marxistának nevező) gondolkodó sem állította *soha*, hogy Marx vagy Lenin tételei közül egy sem vesztette érvényét, sem azt, hogy a marxizmus klasszikusainál közvetlen választ találhatnánk minden jelenkori kérdésre. Ellenkezőleg. Valter Roman is meggyőzően bizonyítja ezt azzal, hogy egy hosszabb passzusz idéz Sztálintól, amelyben ez élesen állást foglal a marxizmus dogmatizálása ellen, továbbfejlesztése érdekében. Vagyis azzal, hogy a klasszikusok tételei közül nem egy elavult, és újakkal kell azokat helyettesíteni — furcsa, de nem értelmetlen módon —, egyetértenek azok is, akik a marxizmus alkotói továbbfejleszt-

tését sürgetik, azok is, akik jobbról vagy balról meghamisítják azt. És éppen itt merül fel az igazi kérdés: *ki dönti el és milyen alapon*, melyik tétel veszítette érvényét és melyik nem? Persze, erre azt lehetne válaszolni: a valóság. De itt nem minden esetben közvetlenül és kísérletileg igazolható kérdésekről van szó, hanem igen sokszor opciókról, ami már bonyolultabbá teszi a problémát.

Feltétlenül jogosnak tartom Valter Roman igényét a forradalomról, az államról, a szocializmusról stb. szülő átfogó, új elmélet kidolgozására. Am nem tartom túl szerencsésnek azt a megfogalmazását, hogy szükség van egy, a társadalomtudományokban kvantummechanikai fordulatot okozó (régibben, más szerzők kopernikuszi fordulatáról beszéltek itt) új, egyetemes marxista elméletre. Véleményem szerint a szerző jogosan utasítja vissza egy helyt azt a szimplista felfogást, amely szerint a marxizmusnak csupán három alkotórésze van. Ugyanakkor azonban, amikor az említett kérdésekben „új marxizmust” sürget, ő maga a tudományos szocializmusra (annak is csak egy részére) redukálja — legalábbis a megfogalmazásban — a marxizmust. Amikor tételesen felsorolja, milyen új kérdésekre kellene választ adnia az alapvetően új forradalmi elméletnek, kiderül, hogy nem a marxizmus egészéről van szó, hanem vagy partikuláris elméletekről, vagy — legfeljebb — középrangú elméletről, ám nem a globális elméletről. Nem hiszem például, hogy jogosult lenne egy *teljesen* új marxista filozófia, történelemszemlélet stb. igénylése, illetve semmi esetre sem kopernikuszi vagy kvantummechanikai fordulat értelmében.

Végül egy részletmegjegyzés. Valter Roman az elavult, illetve téves marxi tételek közé sorolja a híres és sokat vitatott aforizmát: a vallás — ópium a nép számára. Azt hiszem, itt félreértésről van szó. Téves és hamis lenne a tétel, ha Marx a vallást egyszerűen népbutításnak, bódításnak tartotta volna. De erről szó sincs. Nincs itt helye a *teljes* marxi passzus idézésének, amelyből nyilvánvaló lenne, hogy az „ópium” hasonlattal Marx a vallás nyugtató, fájdalomcsillapító, vigasztaló, illúziókat adó hatását érzékeltette, és hozzátette: az embereknek nem illuzórikus vigaszra, hanem tényleges problémáik tényleges megoldására van szükségük. Nem említettem volna ezt a — véleményem szerint — elszólást vagy elírást, ha más szerzőknél, más munkákban nem volna meglehetősen gyakori eljárás Marx bírálata félreértett vagy éppen meghamisított szövegek alapján.

Itt elmondott — és el nem mondott — megjegyzéseinket az írásunk elején már említett két tényező váltotta ki. Az egyik az, hogy a szerző nem mindig törődik írásainak csiszolásával, illetve szabadon előadott hozzászólásainak írásba való átültetésével. A másik, a fontosabb, a szerző írásainak gondolatgazdagsága, fejtegetéseinek újdonsága, merészsége, ami a szó legjobb értelmében kihívás minden szakmabeli, minden gondolkodó ember számára. Kihívás, felhívás a kutatásra, az előítéletmentes gondolkodásra, az elméleti bátorságra. S ez a szerző és könyve egyik legnagyobb érdeme.

Kallós Miklós

„S van-e vajon költészet még a versben?”

Avagy: tehetetlen a poétika?

A poétika tárgya kicsúszóban van művelőinek keze közül. Vagy maradjak csupán a magam portáján: lehetséges-e a manapság lírának vagy versnek nevezett műnem jegyeit úgy összegezni, hogy ez a genológiai fogalom ne legyen teljesen partatlan? Vagy azzal is megelégedhetnénk, ha el tudnók dönteni, mi az, ami még műalkotás, és mi az, ami már nem? Milyen szabályoknak tegyen eleget az a szöveg, amely irodalmi műalkotásként kínálja magát? Megtalálhatja-e a választ a poétika eme örök kér-

désére az, aki csupán a mai irodalomra, különösen a mai versre összpontosít? A kérdést, mindenestetre, úgy vélem, kötelességünk feltenni, mert ha változik is a líra- és verseszmény, a műalkotás legáltalánosabb ismérvei feltehetőleg akkor is fennmaradnak: a versnek hatásában, jelentésszerkezetében továbbra is különböznie kell más (köznap, tudományos stb.) szövegektől. Vagy fenntarthatatlan illúzió csupán ez az elméleti előfeltevés?

Van, aki azt állítja: vers az a szöveg, amely a befogadóra versként hat. De is-

merve az olvasók valóságtapasztalata, műveltsége, izlése, esztétikai érzéke terén adódó nagy különbségeket, felmerül a kérdés: mi a biztosítéka annak, hogy ugyanaz a szöveg mindenkire egyaránt versként hasson? Vagy annak, hogy az hasson versként, ami valóban az? Nem túl nagy így a valószínűsége az olyan helyzeteknek, amelyekben például a nótaszöveg, emlékvers és mondjuk egy Ady-költemény közötti különbség teljesen eltűnik?

Mindezen kételyek ellenére azonban, úgy látszik, az esztétikai hatás s az olvasóban kiváltott élmény mozzanatát a szöveg műalkotás voltának eldöntésekor nemigen lehet megkerülni. Az elméleti érdeklődésű olvasóban kialakuló véleményeket és kételyeket is sok esetben magából a szubjektív élményből vagy éppenséggel az élmény hiányából lehet levezetni. Kivéve persze, ha az illető tisztán elméleti érdekből megszüntette magában az egyszerű olvasót, és esetleg akkor is érdemesnek tart boncolgatni egy verset, ha az különösebben nem hatott rá. Elképzelhető, hogy olyan viszonya van a költészethez, mint egy bogarásznak az izeltlábiákhöz. Elismerve, hogy teoretikusként is képtelenség megkerülni a közvetlen hatás mozzanatát, nem kell-e vajon mégis megpróbálni az élmény szövegjegyekben rejlő fejezetének földelítését?

A fenti dilemmákat legutóbb Kányádi Sándor köteté* ébresztette föl bennem, s hogy miért, azt megpróbálom először a benne foglalt szövegek hatásával magyarázni. Ez viszont eléggé kockázatos, hiszen a hatás minden esetben a szövegben adott virtuális jelentések és a szubjektív előfeltevések szerencsés találkozásának függvénye. A hatás komponensei között így olyan is lehet, ami esetleges, ami nem a szöveg művészi voltából származó. Hogy a befogadó egy verset őszintének, bátorinak, saját helyzetűdatával egybehangzónak érez, az a szöveg művészi jelentését legfeljebb kiegészítő, de nem helyettesítő élmény. E fenntartással kell tehát először is megfogalmaznom azt a hatást, amelyet Kányádi *Szürkületének* versei egyöntetűen kiváltanak belőlem: létfontosságú gondokat, kételyeket vonatkozathatok belőlük magamra, fölismerhetem bennük saját életérzésem megfelelőit: a szorongás vagy lázadó méltóságérzet paradigmáit — úgy is, mint egy közösség tagja —, azaz eleve érzékeny pontjaim válszólnak kihívásaira.

De, vigyázat, mennyi ebben a része a szubjektív tényezőknek, s mennyi a

szöveg tulajdonképpeni jelentésteljesítményének? Vagy legyenek pontosabb: mennyire utalja rá magát a szöveg az olvasóban levő — helyzetűdatából eleve adott — feszültségekre, és milyen mértékben teremti meg a kellő feszültséget a szöveg a maga belső, nyelvi szerkezetéhez kötött jelentéslehetőségeivel? Két szélsőséges típussal lehet így számolni elméletileg: az egyik az a szöveg, amelynek másodlagos jelentése, következőképpen versi mivelta csupán helyzet(ek)hez kötötten érvényes, a másik az, amelynek többletjelentése belső, nyelvi feltételekhez kötött, ahogy ma mondani szokták, szövegimmanens jellegű. Azt a szöveget, amelynek többletjelentése szövegen kívüli körülményektől függ, az olvasó csak akkor fogadhatja versként, ha e körülmények hatalmát maga is érzi. Ha a külsőleges feltételt félre teszi, a szöveg jelentése teljesen egysíkú marad: ha akarja, vers, ha akarja, nem. Mai lírikusainktól számtalan ilyen példát idézhetnék, és Kányádi legújabb kötetének e típusba tartozó darabjai is feltűnően nagy számúak (*Vernisszás, Láttam én már, Halomásból, Óregek, Vannak vidékek, Vajon, Mert addig tart, Boldog volt a szücsmester, Féltség ballada, A ház előtt egész éjszaka* stb.). E tárgyias szövegek ellenpólusát azok a versek képviselik, amelyek nem külső vonatkozási rendszerekből nyerik költői többletjelentésüket, hanem a szöveg belső összefüggéseinek művészi jelentést szervező erejével kerítik hatalmukba az olvasót. Azt lehet mondani, hogy az előbbi, passzív szövegtípussal szemben, amelyek megengedik, de nem kényszerítik ki, hogy az olvasó többletjelentéssel lássa el őket, az utóbbiak aktívan hódítók: ha akarjuk, ha nem, rejtett jelentésszövevény hálóját vetik ki ránk. Ezek nincsenek ráutalva annyira az olvasó közérzetének érzékeny pontjaira: a helyzetek olyan művészi érvényű metaforáit képesek megteremteni, amelyek a mi világunkat nem ismerő befogadóban is rezonálhatnak. Az új versek között, szerintem, kevés az ilyen (*Fekete-piros, Halott delfin, Halottak napja Bécsben*).

E két szélső típus között aztán ott vannak azok a versek, amelyek allegorikaként vagy példázatként kívánnak hatni. Legtöbbjükben az allegória csírája egy, már a verstől függetlenül is, eleve allegorikusan ható célzás, amelynek külső vonatkozási rendszerektől (mitológia, irodalomtörténet stb.) függő értelmezését a vers szövegösszefüggése nemigen módosítja: „északos helyen élek“ (*Lamentáció*), „a galamb hozza az olajágat“ (*Kodály*), „késik a húsvét“ (*Hunyadi*), „nyakadon a tél“ (*Bedeszká-*

* Kányádi Sándor: *Szürkület. Versek 1970—1977*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1978.

zolt szökökutak), „a visszajáró sas csőre karma“ (Prométheusz), „a szívem kolombusz árbockosárból kiáltó matróza“ (Mikor szülőföldje határát megpillantja), Noé bárkája felé stb. Ennek a szöveg-típusnak a jelentésteljesítménye is vég-ső soron külső tényezőitől függ: attól, hogy az olvasó hajlamos-e a toposzokat, mitológiai és egyéb célzásokat a többlet-jelentést szervező elvként felfogni, s a verset ennek jegyében értelmezni. A példázat esetében ugyanez a helyzet: a *Mikor Janus elhagyta Páduát* című „történet“ másodlagos jelentése is az olvasói fogékonyság függvényében alakul, enélkül ugyanis a szöveg megmaradna az egyedí esemény puszta elbeszélésének. (A Kányádi költészetére oly jellemző példázatokban egyébként eddig fel lehetett fedezni a puszta „történet“-be többletjelentést varázsoló elvet, a konkrét idő és a végtelen időkontextus differenciálatlanságát; az objektívnek látszó időbeliség korlátaitól megszabadítva válhatik ugyanis a „történet“ sugallta eszmeiség egyetemessé. Lásd: *Apokrif ének, Rege, El-elcsukló ének* stb.)

Ezek a jelenségek teszik tanácstalanná azt, aki a verset a nem-verstől megkülönböztető jegyeket szeretné ma valamennyire is megnyugtatóan tisztázni. Hiszen már meg van fosztva mindattól, ami a hagyományos poétika művelője számára a verset jellemző ismérvként még rendelkezésre állt: nem érvényesülnek egyáltalán a különböző műfaji szabályok, verselési kötöttségek, amelyek hajdan a lírát a többi műnemtől megkülönböztették.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a legmaradandóbb műalkotások azok, amelyek egy-egy külső helyzet adta energiától függetlenül, önmagukra, csupán szövegükre utaltan is érvényesek. Az irodalmi műalkotást elválasztani a nem-műalkotástól ezért, úgy hiszem, ma is elsősorban a szöveg immanens művészi jegyei alapján lehetséges. E meggyőződésben persze jócskán befolyásol, hogy szinte száz éve már az immanens költőiség elve érvényesül. De Petőfi korában még, például, sokkal nagyobb szerepe volt a vers helyzeti értékének, és eme helyzeti értékével együtt hagyományozódott máig műalkotásként a *Nemzeti dal*, az *Egy estém otthon* és még számtalan, főleg a népiesség jegyében fogant vers. Ezért felmerülhet a kérdés: vajon nem egy olyan korszakba kezd átlépni manapság a líra, amelyben újra nagy szerepük lesz azoknak a jelentés-többletnek, amelyeket a vers szövege a közösségi helyzettudatból nyerhet? Megengedve egy ilyen választanak a lehetőségét, felmerül egy ellenvetés is: az akkori versek nagy részének szövege tár-

gyias ugyan, de formájuk versszerűen kötött, zeneileg szervezett. (S ez áll a két világháború közötti népi lírára is.)

Az elméleti érdeklődésű olvasóhoz hasonló dilemma, úgy látszik, a költőben is fel-felöltlik, másképp mivel is lehetne magyarázni azt a viszonylag sok verset „a vers körül“. A címben kiemelt kérdés a leglényegesebb ebben a vonatkozásban: „*S van-e vajon költészet még a versben?*“ Nos, e kötet nagyon sok darabja esetében a költészet nem a versben van. Itt van például *A ház előtt egész éjszaka* című szöveg: „*a ház előtt egész éjszaka / ott állt egy terepjáró / égő féklámpával állt / mintha csak éppen akkor / érkezett volna mintha / éppen indulni akart volna...*“ Mi a biztosítéka annak, hogy ez a tárgyszerűen megfogalmazott, egyébként az egész verset kitöltő helyzet átminősüljön valami általánosra utalóvá? Egyedül az, ha az olvasó felismeri benne saját hasonló helyzeteinek analogonját, ha egy valamikor átélt hasonló élmény keltette szorongást vált ki belőle. Tegyük föl, hogy az olvasók egy részében sikerül is ezt előidéznie, de ha a szöveg közvetlen hatása letisztult, a tárgyszerűen bemutatott helyzeten túl már nem található benne semmi, ami versszerű hatást képes fölkeltetni. Föltételezhető, hogy ha a szöveg tördelése prózaíra volna, ugyanaz lenne a hatás: „*Érdekes, mondtam, és kimentem a fürdőszobába, tettem-vettem, még gargarizáltam is, mert a torokom is mintha egy kicsit kapart volna, vagy mifene. Még mindig ott van, sutogta a feleségem. Egy picit meg is ijedtem, ahogyan a függöny mögül kisutogott, amikor beléptem. Mellé szorultam én is, és szégyellünk mind a ketten, hogy milyen hallhatóan ver a szívünk.*“ És így tovább, folytatni lehetne prózáként a szöveget: műfaja így, mondjuk, lírai jegyzet lenne, semmivel se több. Hatása sem kevesebb. A rövid sorokra tördelés tenné versé a szöveget? A poétika művelője tehetetlen: nincs elméleti válasza arra, hogy miért nevezetetik versnek ez a szöveg. Hajlamos lenne szakmai lelkiismerete megnyugtatóan érdekében inkább „konnotatív szöveg“-nek nevezni, de hát ez túl általános: minden irodalmi műfajra jellemző ugyanis a másodlagos jelentés, a konnotáció, olykor még a publicisztikára is. Alaposan felülvizsgálandónak látszik tehát a vers, a költőiség fogalma: az változott-e meg, vagy pedig a kritika lett kritikátlan?

Am szerencsére itt van az ellenpólus is, a *Halottak napja Bécsben*, amelynek vermvoltát nemcsak az élmény hitelesíti. De mielőtt megpróbálnám racionalizálni e poema költőiségének ismérveit, maradjunk csak a hatásnál, amelyet ki-

vált. Már első mondatával kiragadja az embert a hétköznapi tudat kényelmesen szűk, földhözragadt mozgásteréből, s egy rekviem lesújtó-felemelő szédületébe ránt, megszüntetve a határt alany és világ, múlt és jelen, mítosz és valóság között. Áhítat és harag, dac és alázat, iszony és gyönyör, szégyen és nyugalom közt lebegtet, a gyász örvényében elkeveri a lelket másokéval, egy közösségével, szacscendens fuvallatokkal ébresztgeti a kihunyt fantáziát. Egyszóval: katarsztikus hatása van.

Ebben tagadhatatlanul részes a zenére utaló főmotívum (rekviem), amelyre érzékennyé tehetik az olvasót a versen kívüli, zenei élmények is, de a poéma ettől függetlenül, jelentésgazdag nyelviszerkezeti sajátosságai révén válik költőivé. Sikerül mítikus tér- és idődimenziókat sugallva önmagukban partikuláris szövegegységeknek is egyetemes jelentésszűfűgéseket kölcsönöznie. Hatalmas távlatokat teremt a „*dunából tengerbe / ki az óceánra*“ úszó koporsó vagy a „*muzsikában fürdő*“ csillagok képe. Hol rusztikus tisztaság áhítát borítja ránk: „*Párától glóriás / puliszka-óriás // susog a tej / surrog a tej / csobog a tej / a bársonyos / az édes*“, hol titkok vonzásával hódít: „*te vagy a láng a szórtalan / az áldott anyaméhen túli / világvegét érintő angyalok / szárnyaitól szoktál kigyúlni...*“ Hol felrázza az alvó önérzetet: „*Aj miféle népek volnánk / szégyentől mért ég az orcánk*“, hol belelingat a zene megtisztító hangulatába:

„*mise és mese csörgedez / eltrillázgat a szoprán / és földöntúli édeni / nyugalmat balzsamoz rám...*“ Tömény gond és lazító mámor, komoly áhítat és pajzán képzetek metaforáit változtatja, olyan magasságba emel, ahol a köznapi, a tragikus és a groteszk különbségei teljesen kiegyenlítődnek. Egyén és közösség sorásával egyaránt számot vető, ritka pillanat ez a vers, és kompozíciós fogarté-kosságai ellenére is lenyűgöző a polifóniája.

Lehet, hogy költőisége megítélésében a kötött versforma nagyobb arányú jelentkezése is befolyásol. Lehet, hogy a kötet egészéhez mérten dűnsak tűnő képanyaga teszi, hogy fenntartás nélkül lírának nevezhetjük a szó hagyományosabb értelmében. Lehet, hogy a részek sokirányú, jóllehet teljes koherenciát nem teremtő funkcionáltsága valósítja meg a jelentés lírai műalkotásra jellemző rétegzettséget. Ezt csak egy alaposabb elemzés tudná kideríteni. Am egy biztos: itt valóban a *szöveg* költői ereje hat ránk, és nem bizonyos helyzetekre fogékony empátia csalóka — be-lülről megkötő — fogságában vagyunk. Különbén ez a poéma mérhető leginkább Kányádi költői munkásságának eddigi csúcsaihoz, a kötet nagy része véleményem szerint mulandó — különben világszerte elterjedt — versdivatnak tesz engedményeket. Am lehet, hogy az téved, aki e divatos jelenségekhez nem tud kitalálni ezeknek megfelelő, kellőképpen divatos poétikai fogalmakat.

Cs. Gyimesi Éva

A strukturális antropológia meghatározó elemei

A Szomorú trópusok (1968) és A vad gondolkodás (1970) után a Politikai Könyvkiadó Claude Lévi-Straussnak, a világhírű tudósnak immár harmadik könyvét, A strukturális antropológiát* adja közre román nyelven az *Ideie contemporane* című népszerű sorozatban. A könyvhöz Ion Aluș, az ismert kolozsvári szociológus irt alapos értékelő bevezetést.

A munka megkülönböztető jelentősége mindenekelőtt abból adódik, hogy összefoglaló képet kínál az etnológiai és antropológiai kutatásokban alkalmazott

strukturális elméletéről és módszerről. A kutatási terület sajátosságát külön ki kell emelnünk, mert: 1. nem létezik olyan általános strukturális módszer, amely egyedülálló lenne, mint a dialektikus módszer, és amely egyformán érvényes lehetne a filozófiában és a különböző természet- vagy társadalomtudományokban; 2. a strukturális módszert nem lehet különválasztani, elszakítani attól az elmélettől, amely megalapozza. A strukturális módszer szakértőinek oly irányú próbálkozása lényegében hibás.

Miben áll hát a strukturalista paradigma sajátossága az antropológiában?

Noha Lévi-Strauss váltig erősíti, hogy az ő módszere nem több a strukturális

* Claude Lévi-Strauss: Antropologia structurală. Editura politică. București, 1978.

nyelvészetből (különösen Roman Jakobson és N. S. Troubetzkoy fonológiájából), továbbá a marxizmusból és a pszichoanalízisből ihletődő egyes módszertani gondolatok alkalmazásánál, ha behatóbban szemügyre vesszük a Lévi-Strauss-i mű egészét, meg kell állapítanunk, hogy abban az antropológiára sajátosan jellemző kutatási módszer kristályosodik ki. A Lévi-Strauss alkalmazta strukturális elemző módszer eredetisége jól ki-vehető körvonalat kap a *Mythologiques* négy kötetében.

Mi az, ami sajátos jegyet kölcsönöz az antropológiai jelenségek strukturalista szemléletének Claude Lévi-Strauss művében? Ez a szemlélet a társadalmat a kommunikációs elmélet alapján értelmezi. Ebben az összefüggésben az elemzés arra törekszik, hogy kölcsönösen megfelelő kommunikációs szerkezeteket tárjon fel a valóság különböző „stratégiai szintjein”: a gazdaság, a nyelv és a rokonsági viszonyok szintjein.

A francia antropológus arra helyezi a hangsúlyt, ami a kommunikációs, illetve a cseszerkezetekben közös, nem pedig arra, ami megkülönbözteti őket. Felfogásában a jelenségek egybevetése és általánosítása nem a köztük mutatkozó eltérések elködösítésével, hanem éppenséggel azok érvényesítésével valósul meg. Lévi-Strauss úgy véli, hogy ez a módszertani elv strukturalista nézőpontból azért jogos, mivel a különböző kommunikációs szerkezetek (a nyelv, a gazdaság, a rokonsági viszonyok, a művészet, a vallás, a mítoszok stb.) kölcsönös megfeleléségét az a tény szavatolja, hogy ezek a tudattalan, változatlan, az antik világ és a jelenkor emberére közös emberi szellem időbeli megnyilvánulásai. „A nyelv és a kultúra — hangsúlyozza a francia strukturalista — egy alapvető tevékenység; az emberi szellem két párhuzamos módozata.” (84.)

Lévi-Strauss a szellem tudattalan tevékenységének — ez a „szimbolikus funkcióval” azonos — módolett jelentős szerepet tulajdonít. Az egész társadalmi létet a szimbolikus gondolkodás feltételeire vezeti vissza, arra törekedve, hogy a társadalmi-emberi invariánsok elemi szerkezetét megtalálja.

„A struktúrák rendjei” struktúrák „rendszergyütteseibe”, a struktúrák struktúráiba szerveződnek. A társadalomnak és a kultúrának ez a jelrendszeri szemlélete csak a „kódrendszereket” veszi figyelembe, és elhanyagolja az alárendeltségi viszonyokat. Az invariáns strukturális hálózatokat olykor önállósítja, és különválasztja sajátos tartalmuktól, ami az értelmezés hangsúlyozottan formalista jellegével jár együtt.

A Lévi-Strauss javasolta strukturális

elemzés egyik lényeges vetülete a kérdések következetes rendszerszemléletű megközelítése. Ez a szemlélet az alábbi meghatározó elemeket foglalja magában: 1. a kutatások tárgyát oly módon kell kijelölni, hogy közben mindenütt szem előtt tartjuk a jelenségek közti viszonyokat, hogy „jelentéssel bíró stratégiai szinteket” különböztessünk meg; 2. az empirikus kutatás stádiumát követően a „stratégiai szintek” (mítosz, rokonsági rendszer stb.) modelljeinek a kimunkálására kerül sor, hogy a továbbiak során aztán éppen ezek a modellek képez- zék az elemzés tárgyát; 3. a strukturális elemzés mindvégig arra törekszik, hogy a mélystruktúrákig, a tudattalan struktúrákig hatoljon le, „azokig a struktúrákig, amelyeknek lényege módszertani sikon abban a tételben nyeri el értelmét, hogy a struktúrák önmagukban és önmaguk által érthetők meg, és ennél fogva el lehet vonatkoztatni a jelenségek történetétől, attól a kontextustól, amelyben keletkeztek, és amely feltételüket alkotja”; 4. minthogy az elemzés szintje a szinkronia, egyetlen magyarázóelv alkalmazását tételezi fel, amely alkalmas arra, hogy a vizsgált valamennyi ténynt számba vegye.

A jelzett elvek alkalmazása lehetőségeket kínált Lévi-Strauss számára, hogy viszonylagosan koherens magyarázatot adjon olyan jelenségeknek, amelyek hosszas értelmezések és viták tárgyai voltak, és azok továbbra is. A strukturális antropológia értelmezésében a totemizmus többé már nem valamiféle primitív vallásforma, többé már nem a vad gondolkodás logikátlan primitívizmusának kifejezése. Azáltal, hogy az összes totemikus jelenségeket „stratégiai szint” gyanánt tartja szem előtt, és jelentést hordozó, önmagában és önmaga által érthető rendszernek tekinti, Lévi-Strauss eljut ahhoz a következtetéshez, hogy a totemizmus olyan logikus osztályozó rendszer, amelynek segítségével a vad gondolkodás rendet visz be a világ jelenségeibe.

A Lévi-Strauss ajánlotta strukturális antropológia szemléletének eredetisége különösen szembeötlő a rokonsági viszonyok és a házassággal kapcsolatos szokások elemzésében. A szóban forgó jelenségekkel kapcsolat, hagyományos elméletek gyenge pontját az avunkulátus (apa—fivér vagy anya—nővér viszonyon belüli ekvivalencia a családban) jelentette. Azért nem tudtak erre magyarázatot adni, mivel a rokonság elemi struktúráját úgy fogták fel, mint ami három összetevőből áll: anya, apa, gyermek.

Lévi-Strauss munkahipotézisként a következőkből indul ki: „Az avunkulátust, ahhoz, hogy megérthessük, egy rendszer

belső viszonyaként kell tekintenünk, és magát a rendszert is a maga egészében kell felfognunk, hogy felismerhessük a strukturáját. Maga ez a struktúra négy terminuson alapszik (fivér, nővér, apa, fiú), amelyek két, kölcsönös viszonyban lévő ellentétpárba egyesülnek oly módon, hogy minden kérdéses nemzedékben mindig jelen van egy pozitív és egy negatív viszony." (60.)

A rokonság elemi strukturája a családi viszony három olyan típusát tartalmazza, amely az emberi társadalomban mindig adva van: egy közös vérségi viszony, egy szövetségi viszony és egy továbbágazási viszony. De a Lévi-Strauss kínálta értelmezés sem képes kizárólag a strukturális elemzés módszerének segítségével átfogni az összes vizsgált tény, és ennél fogva a magyarázat egységét mint módszertani elvet nem tudja érvényesíteni. Miként arra számos bírálója, különösen Edmond Leach rámutat, a francia antropológus elemzéseiben állandóan jelen van, mégpedig hangsúlyos formában, az önkényes magyarázat, ami a vizsgált empirikus tényeket megelőzően kigondolt strukturalista, redukcionista rácsszerkezet alkalmazásának következménye. A strukturális elemzés módszerének az eredetisége a mítoszleírásokat is jellemzi: Lévi-Strauss rendszere át tudja hidalni azokat a nehézségeket, amelyekbe a mindenkori mítoszkutatók beleütköztek, azzal, hogy elhatárolja az eredeti mítoszt annak változataitól. A strukturális elemzés ugyanis a variánsokat úgy tekinti, mint valamely jelentést hordozó összességet egy olyan mögöttes logikai szerkezettel, amelyet Lévi-Strauss „a mítosz törvényének” nevez.

A mítoszok elemzésében alkalmazott formalizálás és modellálás lehetővé teszi a mítoszok egymásba való kölcsönös átmenetét szabályozó törvények feltárását. Ezen az úton kísérlet történik annak a hipotézisnek a bizonyítására, hogy a mítoszok logikusak, mivel olyan kifejezési formák, amelyek rendkívül közel állnak az emberi szellem alapvető tudatalan strukturáihoz. Nyilvánvaló, csupán olyan feltevésekről van szó, amelyek még nem kapták meg a kívánt tudományos igazolást.

A strukturális elemzés módszerét a mítoszkutatásban csupán részlegesen fogadják el, minthogy nem képes a jelenségek komplex magyarázatát adni.

A Lévi-Strauss ajánlotta strukturalista mítoszelemzés értelmezésbeli intellektualizmusa és formalizmusa következtében lényeges összefüggéseket téveszt szem elől: a mítoszokban mint kulturális objektívációkban tárgyasuló üzenetet, társadalmi-történelmi eredetüket, mítosz és történelem viszonyát stb.

A strukturalista elemzés módszere, úgy, ahogyan azt Lévi-Strauss felfogta, akárcsak tényleges alkalmazása, számos értelmezést, vitát váltott ki a társadalomról és az emberről szóló tudományok teoretikusainak körében. Miként arra bevezetőjében Ion Aluș felhívja a figyelmet, a strukturális módszertanra vonatkozó értékelés, e módszer tudományos elismerése rendkívül nehéz probléma, és éppen ezért egyelőre nyitott marad. De így is, Claude Lévi-Strauss munkáinak első megjelenésétől kezdve a strukturalista antropológiai gondolatok termékenyítőleg hatottak és hatnak ma is — a társadalomról és az emberről szóló tudományok fejlődésére, megújulására.

Ileana Petras

Irónia — a hit szolgálatában

Az *irónia*, legfőképpen az *önirónia* az értelmi fölény kifejezője az irodalomban éppen úgy, mint a köznapi életben. Az *irónia* és az *önirónia* voltaképpen érzelmi védekezés a lehetséges kiszolgáltatottság ellen. Nem véletlenül idézem Karácsony Benő regényes vallomását, amely szerint iróniája „csak vastag pokrócok voltak, amik fázékony valóságait óvták a meghűléstől¹⁴. Magára terítette a gúny és öngúny vastag pokrócát, hogy sebeket osztó világának maga is sebeket osszon. Önvédelemből. Az *önirónia* ugyanis teljesen szabadbá tesz; önelmarasztalása megóv a külső világ lehetsé-

ges elmarasztalásától. A saját tehetetlenségérzet megvallása nem gyengít. Ellenkezőleg: benső biztonságot nyújt. Az *önirónia* intellektuális töltete ugyanis lehetővé teszi, hogy az író felülkerekedjen az adott valóság buktatóin. A szabadság nyelve korunkban az iróniáé — mondja Dürrenmatt —, mert ez a nyelv feltételezi a fölényt, még akkor is, amikor az ember, aki beszéli, alulmarad.

Azért említettem Karácsony Benő szemléletvilágát, mert P. Lengyel József regényében* felfedezni vélem a megtiszt-

* P. Lengyel József: Boldogasszony papucs. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár-Napoca, 1978.

telő rokonságot; nemcsak ironiával átszótt jelzőrendszerében és stílusmodorában — intellektuális fölényében is. Köznap, átlagtematikáját ez a vonzó szemléleti hajlam emeli ki az átlagolvasmányok köréből. S ha már P. Lengyel József stílusmodorát a Karácsony Benőével rokonítottam, hadd tépjem is el ezeket az „atyafiságos“ szálakat: Karácsony Benő komor ironiája és önironiája a csüggedt elutasítás magatartásában jelentkezett; P. Lengyel József derűs gúnyolódásai és kíméletlen önironiája a lehetséges kibontakozás hitével párosul; az a tagadás és elhatárolódás eszköze volt, ez inkább közeledés egyfajta kívánatos emberségképzethez, amelynek megvalósulásában az író reménykedik.

P. Lengyel József regénye egy falusi tantestület oktatóinak arcképcsarnokával ismertet meg. Bepillantást enged regényalakjainak jellemzőségeibe és jellemtorzulásaiba s az elbeszélő hősrokon szívesen esendő benső világába. Minden jel arra vall, hogy P. Lengyel József regénye *önéletrajzi mű*, noha egyes szám első személyben mesélő regényalakját Kirkósa Ferencnek nevezi, ami számára azért kellemes megoldás, mert így kívül-állóként vallhat gyötrelmeiről, vágyakozásairól, ábrándos tünődéseiről. Az ön-életrajzi elemek bősége, úgyiszlóván eluralkodása, erőssége és egyben gyengesége is művének. Erőssége annyiban, hogy valós, természetű megfigyelésekkel gazdagítja élményanyagát, gyengesége viszont, mert a jellegtelen részletelemek — amelyekről az önéletleíró nem tud lemondani — indokolatlanul bővítik az egyébként sem eseménydús történetet. Igénytelennek is nevezhetnénk a regény mesészővését, ha a szerzői pretenció gondolatísága nem tenné tágassá a szűknek mutakozó cselekménykeretet.

A pedagógus Kirkósa Ferenc hivatásának tekinti a *nevelést*, emiatt olykor — mint írja — nemcsak regényhősök kapnak „gyomorsúlyyedést“, s kerülnek olyan feszült helyzetbe, hogy „Skatulyázó Jancsik“, illetve „tanfűtyülők“ már-már kerékbe törnék pályájukat. Kirkósa Ferenc küzd a tantestületi korrupció ellen, a hivatásbéli megközelíthetlenséget az anyagi juttatások fölébe helyezi. Kis híján belebukik kísérletébe, de a szerző művészi segédletével kilábal nehéz helyzetéből. Személyes tisztessége sértetlen marad, igaz, nem esik baja a korrupciónak sem. Az egyensúly így helyreáll.

A regény tanárhősét mindvégig elkíséri a szerző elvont humánuma (ebben is Karácsony Benő földöntúli emberségszemenyére emlékeztet). Méltan állítja, hogy a gyermekkor az élet legérzékenyebb szakasza, s számára semmit sem ér a megoly szép pedagógiai eredmény sem,

„ha az egyetlen életet is eltorzít“. Márpedig maga tanúsítja, mennyi érdemes gyermeklelék torzul-pusztul az illetéketlen nevelés kísérleteiben. Emiatt kell Kirkósa Ferencnek szüntelenül pirulnia, még ha „dühösen bele is csurgatja arca pirját italos poharába“.

A regényhős érzelmes pirulásait nem annyira az erkölcsi normák megsebezése (lopás, megvesztegetés, házasságtörés, erőszak stb.) okozza, sokkal inkább azok a kísérletek váltják ki, amelyek erkölcsi palást mögé bujtanák a méltatlan eljárásokat. S még inkább, ha a tisztességet marasztalnak el a tisztességtelenség ellenében. Ilyenkor tör fel Kirkósa Ferenc tiltakozása, ilyenkor tünődik el világa vitatható értékrendjén. Fialatos reménysegei válságos pillanataiban sem hagyják cserben, emberségábrándjai pedig olyan régiókba emelik, ahol képzelete szuverénül uralkodhat. S Kirkósa Ferenc tudja, hogy a képzetet is része a valóságnak, legalábbis alkalmas arra, hogy alakítsa, formálja a valóság érdes tényeit.

Hősünk egyik erőssége, hogy elfordul a hamis tekintélyek indokolatlan tiszteletétől. A maga világában, teljhatalmú tanfelügyelők és iskolaigazgatók hatalmi mikrobirodalmában úgy lép fel, mintha gulliveri hatalommal rendelkezne a tisztességtelen és iszákos törpék fölött, pedig éppen ők az óriások, akik egyetlen suhintással agyoncsaphatnák a feddhetetlen, de gyermeteg lelkületű, fantasztá tanerőt, aki az etika és méltanyosság háborgó vizeire merészkedett. P. Lengyel József derűs regényábrázolásában mégis a látszólag gyenge, de morálisan szilárd jellemek kerülnek ki, ha nem is győztesen és sértetlenül, de további küzdelemre alkalmas erőnlétben az összetűzésekben. E csatákban a jogosulatlan tekintélyek élesnek hirdetett kardjai csorbultan, bár nem harc képtelenül maradnak a küzdelem színterén. Kirkósa Ferenc kedélyes szemlélete szerint a kicsorbult tekintélyszabályakat többé nem lehet metszővé fenni, de nem először történik meg, hogy egyik-másik regényhős alaptalan hiedelmeket táplál.

A tekintélyelv egy másik vetületével is szembenéz a szerző. Tévedhet-e egy diplomás tanár? S ha szükségképpen téved, odavész-e tanítványai előtt a tekintélye? Sokan, sokszor és sokféleképp — egymással szöges ellentétben — felelték már erre a rázósnak hirdetett kérdésre. Kétségtelennek tűnik, hogy a nevelő tekintélye csak akkor morzsolódik fel, ha hamis látszatokra épít, ha a tévedhetlenség pózára támaszkodik. Mert az értelmi fölényen kérkedő álfőlény átetsző és visszataszító. Tekintély és hivatás fedheti egymást, szembe is kerülhet egymással. A tekintély hitelét a szemé-

lyes hitel szavatolhatja, s nem a hivatali igény vagy éppen a felülről érkező parancs. Kirkósa Ferenc tekintélyét legkevésbé tanári minősége vagy diplomája, inkább személyes példaadása, szerénysége, tévedhetőségének megvallása, nem kevésbé áradó humánuma alapozza meg. Az emberség nemcsak vállalja, el is viseli a tévedés kockázatát. A tévedés emberi ügy, a tévedhetetlenség emberfölötti hitrege, amelyről már az antik világban is csak meséltek, de nem hittek benne.

Kirkósa Ferenc szigorú erkölcsi ellenére nem aszkétajellem. Sűrűn „ráfeledkezik a libbenő szoknyákra“, felfigyel a leányok „fülig erő formás lábaira“, s a szerelmi gyönyörnél is többre becsüli a gyönyör után megmaradó érzéki éhséget. A *Boldogasszony papucs*a egyik költői ihletésű vonulata a szerelemábrázolás, különösen pedig a házastársi szerelem szépségeinek megjelenítése. Nem egyszerűen „hormonális felbuzdulásnak“ tekinti az egymást szeretők ölekezését, hanem a természeti világból kilépett emberi nem kiváltságának, amelyben az érzelem és a szenvedély a lét egyik meg-

határozó és ösztönző hatalmává emelkedik. Valamennyi asszonyalakjához személyes vonalom fűzi. Hitveséhez olthatatlan szerelem, érzéki vágy kapcsolja, és „elkeseredetten“ küzd megtartásáért. Boldogasszony papucsához hasonlítja, ehhez a pettyes, bóraranyárga pompázatos virághoz, amelyet — egyébként — jelképesen személyes sorsképletének is tekint. Ő, Kirkósa Ferenc vállalja a maga boldogasszonya mellett a papucs szerepét, de már mindhiába. Viola elrepül mellőle. Bizalmát és hitét veszíti el vele — reménykudjunk — aligha örökre.

P. Lengyel József művének olvasásakor nem a regényíró virtuozitása marad meg, inkább csendes folyású történeteknek szellemessége, amelyben az ironikus fölény hótiszta érzelmességgel érintkezik. Úgy marad eredeti, hogy távol tartja magától a mesterkélty formai vagy tartalmi eredetieskedést; úgy érvényesül gondolati fölénye, hogy a valóságot kendőzetlen ellentmondásosságában szemléli. Iróniája nem a tiltakozás kedvéért ítélkezik; szolgálat kíván lenni a maga viláágért, amelyben elégtételeit keresi.

Robotos Imre

Az emberélet fordulói

Az emberi élet nagy fordulóihoz fűződő népszokás- és hiedelemanyag kutatása nem újdonság a jugoszláviai magyar nyelvterületen sem. De míg az eddigiekben elsősorban, felaprózva foglalkoztak vele, Jung Károly átfogó rendszer jelleget munkát* tesz közzé egy közép-bácskai községben végzett kutatásai alapján. Nem elégszik meg a jelenség leírásával, bemutatásával, „kontextusban“ jeleníti meg. Rákérdez a szokás, hiedelem magyarázatára, arra, hogy él-e még vagy már csak emlékezetből tudja az adatközlő, nem szakítva ki a jelenséget a közösségből, a történeti folyamatból. Ezt a megvalósult szándékot méltatja a kiadvány utószavában Voigt Vilmos: „Minden kultúra egységet, összefüggést jelent, a hagyományos paraszti kultúrában pedig különösen feltűnő ez az öntörvényűség... Azon túlmenően, hogy itt a szokásokról kapunk aprólékos leírást, maga az egész életforma elevenedik meg előttünk.“

A születésről szóló adatok nagyobb része magyarázó jellegű szöveg. Ez a szerző szerint „az jelenti, hogy a népszokásanyag, mint életmódot és viselkedésmó-

dot meghatározó tényező, a perifériára tolódik, az élet nagy fordulójának magyarázatai a tudati szférának egészen más területeiről lépnek elő. Még azok az idősebb adatközlők is, akik egykor cselekvő részesei voltak az emberi élet fordulóihoz fűződő rítusoknak, ma már magukévá teszik a racionálisabb — tudományos mezben megmutatkozó — magyarázatokat, és az érdeklődőnek ezeket mondják el, nehogy az babonásnak vagy maradinak vélje őket.“ Ez megnehezíti a gyűjtést.

Általános vélemény, hogy a születendő gyermek neme befolyásolható, a terhes nő viselkedéséről, alakjáról is megállapítható, hogy fiú lesz-e vagy lány. A terhes nőnek tartania kell magát bizonyos tilalmakhoz, saját vagy jövőző gyermeke egészsége érdekében. A megszületett gyermeket anyja kötényébe csavarták, hogy el ne vigyék, ki ne cseréljék a gonoszok. Az anya kötényéhez több hiedelem is kapcsolódik. A rossz álmú gyermeket anyja kötényével takarják be, másutt a szemverést törölték le a sarkával (Bálint Sándor).

A házassággal kapcsolatban már kevés hiedelem él. A gyűjtőnek itt tényeket kell lejegyeznie, ezekből áll össze az össz-

* Jung Károly: Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Fórum Könyvkiadó. Újvidék, 1978.

kép, a szokásrend. Érdekesek a lányok házasságjósító műveletei, a Borbála-ág, a Luca-napi jóslás, Ádám—Éva-napi álom, a karácsonyi almajóslás. A megtalált kedves hűségének megőrzéséért a lányok varázsló praktikákhoz folyamodtak. („Beleszúrt az ujjába tűvel, fölvtágtá egy picikét az almának a héját, fölplödörte, beleeresztett három csöpp vérit, és a vért az almával megetette a fiúval. A fiú ezt nem tudta.”) Jellemző, hogy alma szerepel a műveletben, az almának ugyanis jellegzetesen nagy a megterheltsége a mágiikus cselekvésben. Nem érdektelen számba venni a kérdéskör megközelítésének szempontjait: a házasság célja, a házassulók kora, a férjhezmenés sorrendje a családban, ismerkedési alkalmak, lányokhoz járás, a párválasztás szempontjai, házasságjósító műveletek, a közvetítő, a háztűznéző, a lánykérés és eljegyzés, jegyváltás, a jegyesség időszaka, a leány- és legénybúcsú, a hívogatás, a lakodalom előkészületei, a lakodalom hiedelem- és szokásanyaga.

Időrendben harmadik nagy és utolsó fordulat a halál. A halálesetet a jószágnak is hírül adják. A századelőn a ló még családtagnak számított. A kutya hű társa az embernek, a halált is előre megérzi, egyes családokban még ma is bevezetik a halotthoz. Archaikus vonás, hogy mikor a gazda meghal, búcsúképpen „kieresztették az összes birkákat, teheneket, lovakat az udvarra. Miké elvitték a halottat, akkó megint visszahajtották az istállóba.” A halott szemének lefogása általános szokás, ugyanis a hiedelem szerint akire a halott ránéz, az hamarosan követni fogja. Érdekes tovább idézni a szokáshoz mellékelt jegyzetet: K. Kovács László *A kolozsvári hóstátiak temetkezése* című, 1944-ben Kolozsvárt megjelent tanulmányában említi, hogy a szemnek pénzérmével való eltakarása szláv eredetű, a magyarság a honfoglalás után vette át. Az újabb régészeti ásatások mutatták ki, hogy a magyar etnikum szokásrendszerében is volt hasonló elem. Feltehetően a gonosz elleni védekezésnek és a lélek eltávolítása megakadályozásának volt a módja. Rakamazon és a Szovjetunió területén feltárt magyar ere-

detű temetőekben találtak ilyen száj- és szemborító ezüstlemezeket a honfoglalók sírjaiban.

A gödörbe leeresztett koporsóra a hozzátartozók egy-egy göröngyöt dobnak. A párhuzamok szerint ez adja a halottnak a nyugalmat, s a hozzátartozók is így szabadulnak meg a halott lelketől- emléketől. A beregiek bele is köpnek a sírba, s akkor a falu árvízveszélytől mentve van. Akit kéz- vagy lábfejés bánt, viszsza- szakézből göröngyöt dob, illetve rúg a sírba, hogy a halott magával vigye a fájt. Székely szokás volt, hogy a sírba bele is lóttek. Honfoglaláskori temetőkben nyílhegyeket leltek. A néprajzosok szerint a gonoszt üzték ki vele a sírból, a régészek pedig a halott „több” lelkének megsemmisítési módját látják ebben.

A gyűjtő bevallása szerint anyagfeltáró jellegű kiadvány kerül az olvasó kezébe. A munka ennél jóval rangosabb. Jung Károly négyszáznál több jegyzetben a kutatott témakör tág összefüggéseire is utal. Százhusz kutató négyszáznál több közleményéből vett adattal veti össze az általa feltárt anyagot, a nemzeti és nemzetközi néprajzkutatás összefüggéseibe helyezve. Párhuzamokra, eltérésekre, egyedi előfordulásokra hívja fel a figyelmet. Kiegészítésképpen kapcsolódik még a könyvhöz vőfélykönyv-szöveg, halotti búcsúztató, lakodalmi kurjantás, egy Kárai menyegző-szövegváltozat, s 31 fényképmellékleten a témához kapcsolódó, néprajzilag érdekes mozzanat látható.

A kötet utószavában Voigt Vilmos a jugoszláviai magyar nyelvterületen folyó néprajzi kutatómunkáról szól. Megfelelő számú szakember hiányában lelkes önkéntes gyűjtők, tanítók, helyi értelmiségiek vállalkoznak kisebb-nagyobb felmérésekre, anyaggyűjtésre. Az ő munkájuk lesz az alapja az összegező, elmélyült feldolgozásnak, ez viszont már a szakemberekre vár. E kutatás lényegét, ösztönző jelleggel, így foglalja össze az utószó írója: „Helybeli gyűjtő és kutató gárdára van szükség, valamint arra, hogy ez áldozatkész emberek szoros kapcsolatban legyenek a szakmai közvéleménnyel, a magyarországi, jugoszláviai, sőt a nemzetközi szakkutatókkal.”

Keszeg Vilmos

FITZ JENŐ: DER GELDUMLAUF DER RÖMISCHEN PROVINZEN IM DONAUGEBIET MITTE DES 3. JAHRHUNDERTS 1—2.

A híres gorsiumi (a magyarországi Tác) ásatások vezetőjének legújabb könyve az éremtani kutatásoknak egy napjainkig fennálló, igen súlyos hiányát hivatott pótolni.

Ez a kiváló monográfia a közép-európai római provinciák (Noricum, Pannonia Superior és Inferior, Dacia, Moesia Superior és Inferior) III. századi (ötvenes-hatvanas évekbeli) pénzforgalmának a tanulmányozása során igen sok problémát vet fel és elemez. Tudjuk, hogy a III. század második felében a különböző népcsoportok állandóan ostromolják a római birodalom határait a Közép- és Al-Dunánál. Az is ismeretes, hogy ennek a kornak zaklatott történetébe betekintést nyújtó feliratok és irodalmi források igen szórványosak és szűkszavúak. Tehát nyilvánvaló, hogy az összes éremleleteknek ez az új kiértékelése különös fontosságú, éppen mert sok homályos kérdésre vet fényt.

A szakmunka két részre tagolódik. Első részében az előszót és a bevezetőt két fejezet követi: *A városi pénzforgalom* és *Az éremleletek*, a második rész további négy fejezetből áll: *A verdék szerepe a pénzforgalomban*; *A viminaciumi pénzverde*, *A gorsiumi éremlelet*, *A pénzforgalom fő vonásai a Duna-medencében*. A gazdag melléletek, a képek és a regiszterek megkönnyítik a könyvben való tájékozódást.

A szerző körülbelül 100 éremletről tájékoztat, a Duna-medence római városaiban szórványosan előkerült érmekről is. Továbbá bemutatja a Viminacium (ma Kostalac, Jugoszlávia területén) császári verdében készített „antoninianus” típusú ezüstpénz-sorozatokat, és követi ezek elterjedését Európában. A viminaciumi pénzverderől írt fejezet külön tanulmánynak felel meg, ebben a szerző az egész idevágó irodalmat elemzi, és a pénzleletek alapján kimutatja a szóban forgó verde 246—258 közötti szerepét a Duna-medencei provinciák pénzellátásában.

Mind a pénzforgalom, mind pedig a Viminaciumban vert típusok tanulmányozásában, amint azt Fitz Jenő kifejti, egyik legfontosabb forrásunk a Gorsiumban talált 3133 érem. Ezekre az egykori Alsó-Pannónia központi szentélyének padozata alatt bukkantak rá, a régészeti ásatások alkalmával. E kincs kimagaslik a többi közül, hiszen az egyedüli olyan lelet, amely egy Duna-medencei szentély III. századi kincstárát őrizte meg teljes egészében az utókor számára. És szerencsés véletlen az, hogy ebben a leletben sok eddig ismert, de főleg ismeretlen viminaciumi veret szerepel.

A hat római provinciából előkerült éremleletek összegyűjtése és feldolgozása egy egységes elgondolás alapján nélkülözhetetlen forrásmunkává avatja ezt a rendkívüli könyvet mindazok számára, akik a III. század különböző politikai, gazdaságtörténeti, pénzforgalmi és főleg numizmatikai problémáit tanulmányozzák.

Egy ilyen hatalmas anyag összegyűjtése, feldolgozása és kiértékelése majdnem természetszerűleg néhány elirással és sajtóhibával jár, viszont ezek mit sem változtatnak a monográfia értékén és lényegén. Bizonyosak vagyunk abban, hogy a szerző által felvetett problémák között jó néhány akad, amellyel a történészek és numizmatikusok a múlt század óta foglalkoznak, és újabb vitáknak lesz majd forrása.

Mindazok, akik különböző kérdésekre keresnek feleletet e kiváló tanulmányban, köszönettel tartoznak a szerzőnek, aki nagy figyelemmel összegyűjtötte újszólván a „teljes irodalmat”, különös körültekintéssel összehasonlította a városi pénz- és éremleleteket a többi forrással, és ezzel előbbre lendítette a történelmi kutatást.

Az utóbbi évtizedekben megjelent numizmatikai tanulmányok között Fitz Jenő könyve egyike a legnagyobb összefoglaló műveknek, magyarországi viszonylatban pedig ez az első numizmatikai monográfia. A könyvben használt módszer mintául szolgálhat majd más éremleletek és korszakok tanulmányozásához is. (*Akadémiai Kiadó—Rudolf Habelt Verlag. Budapest—Bonn, 1978.*)

W. J.

A MAGYAR PÁRIZS

Bajomi Lázár Endre, a francia kultúra szerelmese, a *Korunk* régi munkatársa ismét Párizsba kalauzolja olvasóját: antológiát ad kezünkbe, amelyben Szepsi Csombor Mártonról a kortárs írókig mintegy százán vallanak „a fény városának” különböző korszakairól, élményeiről, a francia varázsról a jelenítő s az értekező próza műfajaiban, illetve a képzőművészet eszközeivel. Szórakoztató, egyúttal pedig tanulságos művelődéstörténeti olvasmány. Bajomi bevezetőjéből idézünk:

„Valóban: a csillag régóta ragyog, és bizvást elmondhatjuk: egyetlen idegen város fénye sem tündöklött ekkora vonzeróval a magyar égen. A *Quartier Latin*-ben megemlékeztem a XII. században a Sorbonne-ra járó Bethlen diákról meg a többi magyar Sorbonne-növendékről; Gosztonyi Jánosról, aki olyan rangot vívott ki Szent Genovára hegyén, hogy volt tanárai Plátónhoz hasonlították; Dudits Andrásról, az első magyarról, aki közeli kapcsolatba került francia írókkal. De említhettem volna Anonymust is, aki valószínűleg a párizsi jogi kart látogatta, hiszen amint Sötér írja — Párizs már a középkor derekán »csábító paradicsom, a magyar műveltség legnagyobb ihletője, ág, amely a vadon tenyésző fát elsőnek beoltja«. Az első magyar nyelvű Párizs-leírás azonban csak a XVII. század elejéről származik, Szepsi Csombor tollából, akinek beszámolójáról joggal állapította meg Halász Gábor, hogy »száz évig nem akadt párja«. Ő fogalmazta meg magyar nyelven az első szerelmi vallomást a francia főváros iránt: »Bizony, az egész ez ideig való búdosásomat és annak terhét ez egy város elfelejtette vala velem, oly igen, hogy mind szintén szerelmes hazámból kelletett viszontág innen kijönöm...« A régi magyar irodalom e legszebb Párizs-élményét Gaál Gábor támasztotta fel 1943-ban. Ez a Párizs-kultusz, amelyhez nem sokkal később Bethlen Miklós is csatlakozott: »pompás csudával néztem... én Párizst nagyobb, szebb és mindenképpen elsőbb városnak tartottam (ti. Londonnál — B. L. E.)«, nemsokára a csücsre hág, mert Párizs lesz Európa szellemi központja. Párizsban dobog a világ szíve. Maga felé vonz minden szabad szellemű férfit, aki élni akarta Párizs életét szalonjaiban, udvarában, színházaiban... A francia forradalom kitörésének pillanatában Európa félig francia volt.»

Az idézetet (s az idézetek idézését) megszakítva, szólnunk kell Bajomi szép antológiájának „előzékéről”, a belső címodalt s a hátlapot megelőző térképről, pontos helyrajzról, amelyen jelentős magyar személyiségek, írók, művészek magánlakásait és sírhelyeit, illetve a régi vendéglőket és szállodákat tünteti fel a szerző. Ilyenformán művelődéstörténeti útikönyvet kínál a Párizsba indulónak. (*Gondolat. Budapest, 1978.*)

K. L.

ANDRÁS SÜTŐ: STERN AUF DEM SCHEITERHAUFEN

Több mint négy esztendővel ezelőtt örömmel üdvözlöttük a *Korunkban* az erdélyi magyar költészetnek Salzburgban megjelent német nyelvű antológiáját (*Neue Siebenbürgisch-ungarische Lyrik*), mert jelentős művelődési tettnek értékeltük, amelynek segítségével a benne foglalt költők (Kányádi Sándor, Hervay Gizella, Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos és mások) verseit sikerült „bekapcsolni az európai irodalom élő áramkörébe”. A gyűjteményes kötet anyagának fordítói közül akkor „Lászlóffy Aladár *Az alexandriai könyvtár égése* című költeményének rohanó gondolatritmusait megőrző tolmácsolásáért” Martha Szépfalusi-Wannerról elmondtuk, hogy — néhány társával együtt — „azonos hullámhosszon *igyekezett és tud* hírt adni erről a költői világról”.

Most itt van az asztalunkon a fordító újabb, nagyszabású teljesítménye: Sütő András *Csillag a máglyán* című drámájának német nyelvű változata. Aki ismeri a művet, ismeri Sütő rendkívüli nyelvi gazdagságát, amellyel az emberi lélek magasságait és mélységeit sokoldalú árnyaltsággal bemutatja, számot adhat magának arról, milyen nehéz feladat elé állította ez a dráma fordítóját. S ha itt mindjárt elmondjuk, hogy az eredetihez híven simuló tolmácsolás a gazdag német műfordításirodalom legjobb hagyományainak a vonulatába illeszkedik be, akkor ezzel a sommás értéktételel azt jelezzük, hogy Martha Szépfalusi-Wanner a Sütő-mű magas gondolati-nyelvi szintjén oldotta meg nem mindennapi feladatát.

Olvassuk a „német” *Csillag a máglyánt*, és az eredetiben olvasott — vagy színpadról hallott — szöveget halljuk visszhangozni; selyos gondolataival, meta-

foráival, a nyelvi jellemzés telitalálataival együtt a *hiánytalan* Sütő-dramát, amelynek átültetésében a fordítói alázat, az eszmei és szöveghűség következtében a magyartól szellemében és szerkezetében eltérő nyelven úgy szólalnak meg Kálvin és Szervét nagy szópárbajai, mintha a tolmácsoló tükröt tartana a szöveg elé, hogy benne egy másik olvasóközönség is láthassa a háttérben feltűnő képet. S hogy ez a tükrözés homálytalan, arra álljon itt csupán egyetlen idézet összehasonlításképpen:

„SZERVET: ...Az utolsó szó jogán mondom: én is közületek való vagyok. Hozzád tartozom, aki vesztetnek oka vagy. Róma kebelén biztonságban érezhettem volna magam, közvetítők rendezték helyettem Istennel minden dolgomat; a nevemben és helyettem olvastak és gondolkoztak, míg te nem jöttél, hogy rádöbbsz a magunk személyes felelősségére. Kezembe adtad az Írást, a másoktól meghamisított kinyilatkoztatást, és magányra kényszerítettél vele, saját gondolataim törvénykezére adtál, János. Letépted rólunk a hitvány külsőséget, befeléd fordítottad az arcunkat, belső emberré kényszerítettél a gondolkodás szakadékában, koporsós egyedüllétben. Nyájban, mások szájából kaptuk a kegyelmet, míg el nem égetted a bűnbocsátó cédulákat, hogy a személyes önvizsgálat kincsei között saját hátunkon vágjunk magunknak lépcsőt a fölemelkedéshez. Mások vállaltak azelőtt bennünket, és te ránk parancsoltál, hogy vállaljuk önmagunkat. Megtettem. Újra s újra kiszakítottam magam a szabad vizsgálódás félelméből... te biztattál... Írásra biztattál... Azt mondtad: a megrepedt nádat nem törli el, a pislogó gyertyát nem oltja ki a szél. Kioltja, Kálvin...”

Ugyanez Martha Szépfalusi-Wanner fordításában:

„SERVET: ...Beim Recht des letzten Wortes sage ich euch — auch ich bin einer von euch. Ich gehöre zu dir, wenn du mir auch zum Verhängnis wurdest. An der Brust Roms hätte ich mich in Sicherheit fühlen können, Vermittler hätten alle meine Sachen mit Gott geregelt; in meinem Namen und an meiner Stelle haben sie gelesen und gedacht, bis du gekommen bist, um uns unserer eigenen Verantwortung bewußt werden zu lassen. Du, Johannes, gabst mir die Schrift in die Hand, die von anderen verfälschte Offenbarung, und du zwangst mich zur Einsamkeit, überliebst mich der Gerichtsbarkeit meiner Gedanken. Du hast uns den erbärmlichen Äußerlichkeiten entrissen und zwangst uns, unseren Blick nach innen zu richten, als verinnerlichte Menschen im Abgrund der Reflexion, in sargähnlicher Einsamkeit zu denken. Aus dem Munde anderer wurde uns, als Herde, Gnade zu teil, bis du kamst; du verbranntest die Ablasszettel, damit wir auf unserem eigenen Rücken — unter Qualen der persönlichen Selbstprüfung — die Stufen zum Aufstieg einschnitten. Zuvor haben andere ja zu uns gesagt, doch du hast befohlen, selbst ja zu uns zu sagen. Ich tat es. Immer wieder entriß ich mich der Angst vor der freien Forschung des Geistes... du hast mich ermuntert... Du hast mich zum Schreiben ermuntert... Du hast gesagt: Das zerstoßene Rohr wird der Wind nicht zerbrechen, und den glimmenden Docht wird er nicht auslöschen. Er löscht ihn aber aus, Kalvin...”

A könyvhöz Paul Kruntorad írt a dráma gondolatvilágát értően elemző rövid bevezetőt. A példamutató grafikai kivitelezés, a Tótfalusi Kis Miklós Janson antikva betűivel készült nyomás szépsége Molnár József müncheni nyomdájának igényes munkáját dicséri. (*Evangelische Akademie für Ungarn in Europa, Bern, 1979.*)

R. J.

Debreczeni László rajza

